

Dominanty dawnej i współczesnej wsi południowo-zachodniej Polski

Irena Niedźwiecka-Filipiak, Zuzanna Borcz

Dominants of
a Former and
Modern Village in
South-West Poland

Wprowadzenie

Introduction

Skala wsi jest nieporównywalna z miejską, jednakże w zasadach związanych z projektowaniem osiedli wiejskich można doszukać się analogii do miejskich. Ważną sprawą jest identyfikacja danego ośrodka¹. Nie ma nic bardziej mylącego od niejakości i chaotycznej pseudo-swobody, która prowadzi do braku orientacji. Jeśli zobaczymy fotografie wykonane we wsiach, o zachowanym dawnym układzie oraz charakterze zabudowy po kilku ujęciach bez trudu rozpoznamy jaka to miejscowość. Natomiast nowe osiedla we wsiach podmiejskich, czy nawet jedynie dobudowane budynki, najczęściej jednorodzinne, w pewnych częściach wsi nie są rozpoznawalne dla nikogo, oprócz samego mieszkańca. Podobnie jak w osiedlach miejskich z lat siedemdziesiątych, które identyczne są we wszystkich częściach naszego kraju. Bryły o powtarzających się formach, elewacjach, wysokościach, układach okien w ten sam sposób wykończone i względem siebie ustawione. Pomijając inne czynniki miastotwórcze

brak w nich dominant, akcentów czy różnych elementów powodujących identyfikację². Ze wsią jest podobnie. Najczęściej zabudowę powstałą po 80 roku ubiegłego stulecia identyfikują dominanty w postaci dziwaczności formy lub jaskrawości kolorystyki, nie układ całego zespołu budynków czy ich przemyślana dla zespołu forma, związana z cechami regionalnymi, czy ciekawe zagospodarowanie terenu.

Dominanty we wsiach dawnych i współczesnych

Dominants in former and modern villages

Krajobraz wsi przedstawiony w niniejszym opracowaniu dotyczy w zasadzie terenów zabudowanych i jest częścią szeroko zakrojonych badań, które zmierzają do określenia wizji rozwoju wsi. Współczesne dominanty wiejskie rozpatrywano w oparciu o ich genezę sięgającą XIX i XX wieku. Wówczas na badanym obszarze kształtował się wizerunek współczesnej wsi; murowane bu-

Widoczna z daleka wieża kościoła we wsi Wysoki Kościół koło Wrocławia

A church tower visible from a long distance in a village. Wysoki Kościół near Wrocław

Wyłaniająca się z drogi wieża kościoła we wsi Osiek koło Wrocławia

A church tower appearing from a road in Osiek village near Wrocław

- Wieże wodne w niektórych częściach naszego kraju;
- Elektrownie wiatrowe;
- Wieże telefonii komórkowej;
- Dawne wieżowe stacje transformatorowe oraz współczesne trafostacje wraz ze słupami sieci energetycznej;
- Pojedyncze okazy drzew; Kubaturowe:
- Hurtownie, hipermarkety (dotyczy szczególnie wsi podmiejskich);
- Nowe okazałe rezydencje; Inne:
- Obiekty o jaskrawej, rażącej kolorystyce, niekoniecznie dużej kubaturze.

Wymienione obiekty nie zawsze są dominantami. Wszystko zależy od ich otoczenia, które powoduje, że jakiś element odczytujemy jako dominujący i nadający charakter zarówno panoramie jak wnętrzu zamkniętym. Natłok wymienionych obiektów w jednym miejscu spowoduje nieczytelność i zmniejszenie ich rangi w krajobrazie. Czasem będą one jedynie subdominantą lub akcentem mającym znaczenie tylko lokalne. Im bardziej mamy do czynienia z jednolitym tłem tym bardziej wyróżnia dominantę jej forma, a nie wymiary bezwzględne³.

downictwo wypierało architekturę drewnianą. W wielu przypadkach układ wsi i sporadycznie zabudowa np. sakralna zachowały się z okresu jeszcze wcześniejszego.

Jednym z elementów identyfikującym zarówno w krajobrazie naturalnym jak i pochodzenia antropogenicznego w przestrzeni były od zawsze dominanty. Ich rola w krajobrazie wiejskim jest bardzo istotna chociaż nie zawsze doceniana, a w przypadkach gdy szpecą otoczenie bagatelizowana.

Tradycyjne dominanty we wsiach można podzielić na:

- Pionowe:
- Kościół z wieżą, często sytuowany na wzniesieniu lub w najwyższym punkcie we wsi;
  - Kominy gorzelni, browarów lub innych zakładów produkcyjnych w folwarkach;
  - Wieże wodne;
  - Wieże remiz strażackich;
  - Wiatraki, zarówno drewniane koźlaki, czy paltraki, jak i murywane holendry;

- Dawne, murywane trafostacje wieżowe;
- Kapliczki i krzyże przydrożne;
- Pojedyncze okazy drzew; Kubaturowe:
- Całe zespoły folwarczne, z wybijającymi się wielkością na tle wsi zabudowaniami składowo-gospodarczymi;
- Dwory i pałace;
- Zajazdy i dawne świetlice wiejskie o dużej kubaturze, wyróżniające się wielkością i łukowato zwieńczonymi otworami okiennymi; Poziome:
- Duże stawy wiejskie;
- Niezabudowane place we wsiach, szczególnie owalnicowych.

Współczesne dominanty we wsiach:

- Pionowe:
- Kościoły, przeważnie dawne, ale również nowe;
  - Kominy przy szklarniach;
  - Kominy przy innych zakładach produkcyjnych, czasem ciepłowniach;

Tradycyjna panorama wsi Osiek z widoczną wcześniej wieżą kościoła

A traditional panorama of Osiek village with a visible church tower

W rozważaniach wzięto pod uwagę jedynie dominanty towarzyszące terenom osiedlowym wsi, które są wynikiem działalności człowieka.

Tradycyjna wieś

Traditional village

Tradycyjna zabudowa wiejska była niska o powtarzających się formach chat, stodół, stajni i obór. Wtopiona w zieleni ogrodów i sadów tworzyła spokojną w pewien sposób ujednoliconą panoramę. Elementy wyróżniające się wysokością i formą stanowiły głównie obiekty kultu religijnego. Wieże, dzwonnice, nawet krzyże przydrożne pięły się w górę wznosząc się ponad codzienność. Wysokie wieże kościelne widoczne z daleka stanowiły doskonale punkty orientacyjne nie tylko w przypadku płaskiego krajobrazu ale również na pofalowanym terenie.

Przy lokalizacji obiektów, których rangę zamierzano podkreślić wykorzystywano ukształtowanie terenu. Nawet niewielkie wzgórze pozwalało na dobrą ekspozycję kościoła, kaplicy czy krzyża. Można tu wspomnieć tak dobrze znany cytat z wiersza Mickiewicza: *...pójdźcie o dziatki, pójdźcie wszystkie razem za miasto pod słup na wzgórek, tam przed cudownym klęknięciem obrazem...* Szczególnie obiekty sakralne sytuowano na wzniesieniach czyniąc zadość tradycji, a równocześnie spełniano wymogi kompozycji kra-

jobrazu. Kościół zazwyczaj zamykał widokowo perspektywę drogi, wyłaniając się w miarę zbliżania pieszo wędrowcy lub podjeżdżającego samochodu. Przykładem takiej sytuacji jest droga do wsi Osiek, gdzie z powodu pofalowanego terenu wieża kościoła pojawia się z odległości kilku km i „rośnie” w miarę zbliżania się „wyłaniając” się zza drogi⁴. Przykładów kościoła górującego nad okolicą jest bardzo wiele, stanowią one dominanty zarówno na terenach osiedli wiejskich, jak i w krajobrazie otwartym. We wsi Wysoki Kościół znajdującej się na Wzgórzach Trzebnickich zabudowania miejscowości wspinają się po wzniesieniu. Na wierzchołku którego zlokalizowano kościół widoczny z daleka, na tyle charakterystyczny w okolicy, że wieś przyjęła od niego nazwę.

Oprócz obiektów sakralnych wyróżniały się we wsi kompleksy pałacowo-parkowe i folwarki. Pałace, a także mniejsze dwory stanowiły zdecydowaną dominantę przestrzenną, różniącą się od otoczenia funkcją, architekturą i wielkością. Analogicznie zabudowania folwarczne odmienne były od zagród chłopskich z wielokrotnioną funkcją i gabarytem. W obrębie folwarków pojawiały się gorzelnie i browary, których kominy widoczne były z daleka. We wsi Biała Nyska oryginalną dominantę stanowi brama wjazdowa na teren założenia pałacowo-parkowego. Stylizowana na wieżę swą formą i bogatym zdobnictwem przyciąga uwagę już z daleka. Prowadziła do

zamku, którego historia sięga XIII wieku. Na ruinach poprzedniej budowli w wieku XVI zbudowano nowy zamek, który zmodernizowano w roku 1897. Na wschód od zabudowań znajdował się park krajobrazowy z jeziorem, w lustrze którego odbijały się rysy budowli. Niestety zamek ten został rozebrany w 1945 roku, do dziś zachował się jedynie park, rekonstruowany i modernizowany

Remiza strażacka we wsi Osiek koło Opola (źródło: archiwum Instytutu Architektury Krajobrazu AR we Wrocławiu)

A fire station in Osiek village in Opole voievodship

Współczesna wieża wodna,
województwo pomorskie

A modern water tower,
Pomeria voievodeship

przez lokalną społeczność. Opisana wcześniej brama podkreśla jego rangę.

Innym interesującym przykładem dominaty na terenie wsi jest wieża wodna we wsi Wierzbna. Położone na wzniesieniach zabudowania gospodarcze miały problemy z zaopatrzeniem w wodę. W takiej sytuacji przy rozbudowie klasztoru w końcu XVIII wieku w pobliżu Bystrzycy wybudowano wieżę wysokości około 50-60 metrów, czyli mniej więcej tyle ile wynosiła różnica w wysokości między rzeką a klasztorem. Na jej szczycie był umieszczony zbiornik z wodą, który zimą był podgrzewany, aby woda nie zamarzała. Do zabudowań wodę doprowadzał drewniany rurociąg. W XIX wieku system przestał spełniać swoją rolę; rozebrano zbiornik i zdemontowano rurociąg, ale pozostawiono wieżę. W jej lico została wmurowana w 1935 roku tablica z popiersiem poety świdnickiego Paula Kelnera,

które imieniem nazwano wieżę na początku lat trzydziestych. Przedstawiona wieża wodna ma bryłę bardzo prostą i pozbawioną ozdób, inną co prawda niż dzisiejsze błyszczące kule na wysokich słupach widoczne w krajobrazie współczesnym, ale równie ascetyczną⁵.

W krajobraz dawnej wsi wpiśły się również inne interesujące obiekty są to wiatraki. Były one przez długie lata aż do początku XX wieku nieodłącznym elementem krajobrazu wiejskiego. Ustawione w pewnym oddaleniu od zabudowań wiejskich na miejscach zwanych wietrzowskim górowały w okolicy przyciągając wzrok ruchomymi skrzydłami⁶. Dzisiaj spotykamy nieliczne obiekty tego typu, czasem o zmienionej funkcji, dalej widoczne z daleka ze swą charakterystyczną bryłą. Zdarza się, że w ich towarzystwie powstają współczesne elektrownie wiatrowe, których forma i ilość zmienia wygląd takiego krajobrazu, tak jak ma to

miejsce na przykład w Luksemburgu w okolicy Windsark Kalborn.

Nie są to jedyne elementy związane z techniką widoczne w tradycyjnym krajobrazie wiejskim. Ciekawymi obiektami były wieżowe stacje transformatorowe, materiałem i wykończeniem nawiązujące do otaczającej architektury⁷. Stały się one w zależności od lokalizacji ciekawym uzupełnieniem wnętrza, akcentem a nawet dominantą jak w przypadku wsi Kozielno, gdzie umieszczona na wzniesieniu trafo-stacja, widoczna jest z wielu miejsc we wsi i stanowi interesujące wzbogacenie panoramy.

We wsi Pietna, wody powierzchniowe w postaci stawów, rozlewisk, mokradł czy rowów są istotnym elementem kształtującym krajobraz. Jest tu wiele otwartych przestrzeni z punktami widokowymi na dolinę rzeki Obłogi. Znajdujący się w obrębie wsi staw tworzy tu płaszczyznę poziomą eksponującą położony na niewielkim wzgórku cmentarz z kaplicą, w otoczeniu zespołu dębów. Całość znajduje się po stronie przeciwnej od zabudowań, przez co widoczna jest z całej wsi. Miejsce to jest oryginalną dominantą tworzącą niepowtarzalny, charakterystyczny dla tego miejsca klimat.

Tradycyjny krajobraz wiejski to zieleń przeplatająca się z zabudową w panoramie widocznej z daleka. Stanowi ona doskonałe tło do ekspozycji dominant na przykład kościoła czy kaplicy. Istotną rolę odgrywa tu zieleń wysoka. Pozbawione

Murowany wiatrak w okolicy wsi Komorów,
województwo dolnośląskie

A brick windmill in the neighborhood
of Komorów village, Lower Silesia
voievodeship

Współczesne elektrownie wiatrowe towarzyszące dawnemu wiatrakowi, Luksemburg, okolice Windspark Kalborn

Modern wind plants accompanying former windmill, Luksemburg, area of Windspark Kalborn

drzew wewnątrz wsi Solec pomimo wspaniałej dominanty w postaci kościoła zamykającego ulicę sprawia przygnębiające wrażenie i odczucie surowości i zimna. We wsiach zwracają również uwagę pojedyncze okazy drzew towarzyszące budynkom mieszkalnym, często wyraźnie dominujące nad całą zagrodą. Okazała lipa znajdująca się na początku nawisła we wsi owalnicowej Bierzów stanowi wraz z budynkiem mieszkalnym doskonałe zamknięcie wnętrza tej miejscowości.

Wieś współczesna

Modern village

W przeciągu ostatnich kilkadziesiąt lat zaszło wiele zmian w krajobrazie wiejskim. Tradycyjna zabudowa wiejska różnicuje się, nowe domy charakteryzują się innym gabarytem i formą architektoniczną. Pomijając nawet tak spopularyzowane płaskie dachy, loggie, balkony,

Górująca nad okolicą wieżowa stacja transformatorowa we wsi Kozielno niedaleko Paczkowa

A tower over the area transformer station in Kozielno village near Paczków

„wyciągnięte” partery, nowe domy są inne, nie stanowią już jednolitego tła dla tradycyjnych lub nowych dominant. A przecież dominanty w zabudowie wiejskiej nadal występują o różnej formie, wielkości i przeznaczeniu. Jedne postrzegane są jako pozytywne, inne zaś tylko jako obojętne lub wręcz negatywne dla krajobrazu.

Spośród dominant odbieranych jako wzbogacających krajobraz nadal główną rolę odgrywają kościoły ze swoimi wieżami lub dzwonicami, pałace o urozmaiconej bryle, a także grupy wysokich drzew przy drobnych formach sakralnych⁸.

Jako niekorzystne w krajobrazie postrzegane są wszelkiego rodzaju słupy, czy to sieci energetycznej, czy też telefonii przewodowej lub komórkowej. Są to elementy bardzo istotne dla infrastruktury technicznej, której zasadności nie można zaprzeczać. Niemniej jednak należałoby przed ustawieniem słupów przeanalizować ich lokalizację właśnie pod kątem udziału w krajobrazie. Często bowiem zdarza się, że na jedynym niezabudowanym placu w centrum wsi zgrupowanych jest kilka różnych tego typu elementów. Dawne wieżowe stacje transformatorowe wyparte zostały przez współczesne słupowe, których obecność w zabudowie wsi jest całkowicie obca, a jedynie w towarzystwie odpowiednio nasadzonej zieleni wysokiej nie stanowi dysonansu.

Zdarza się, że zachowana przez wieki dominanta ulega zatarciu z powodu nieprzemysłanych inwestycji w jej najbliższym sąsiedztwie. Przykładem może być stary piękny kościółek z drewnianą dzwonicą we wsi Strzeszów koło Wrocławia, który został przytłoczony przez otaczające budynki o obcej formie i kolorystyce.

Wzgórze z cmentarzem i kaplicą otoczona dębami, element charakterystyczny wsi Pietna w pobliżu Krapkowic

A cemetery hill and chapel surrounded by oaks, the characteristic element of Pietna village near Krapkowice

można odnieść w równym stopniu do przestrzeni miejskiej jak i wiejskiej.

² Dominanty krajobrazowe często stawały się elementem, który był wyróżnikiem w krajobrazie symbolicznym. Dąbrowska-Budziło K., 2002, *Zeszyty Naukowe, Architektura* nr 46, Politechnika Krakowska, s. 78-83.

³ Szerzej o aspektach związanych z odbiorem dominant w: Wejchert K. 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Wyd. Arkady, Warszawa.

⁴ Postrzeganie obiektu architektonicznego w przestrzeni często jest aranżowane przez projektanta. Dla odbiorcy istotny jest bezpośredni kontakt, który stwarza pełny obraz. Nie wystarczy pojedyncza fotografia ażeby odczuć nastrój miejsca. Rasmussen S. E., 1999, *Wyd. Murator*, Warszawa.

⁵ Bogactwo form wież wodnych i ich rolę wykorzystywano szczególnie w krajobrazie zurbanizowanym wzbogacając sylwety miast, umieszczając je przy wjazdach do miast zamiast bram lub tworząc zamknięcia widokowe ulic. Szerzej w: Niemczyk E., 2002, *Cztery żywioły*, Wyd.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 134-139.

⁶ Rola wiatraków w krajobrazie opisana jest m.in. w: Gubański J., 2004, *Wiatrak wieżowy jako zabytek techniki Opolszczyzny*, *Architektura Krajobrazu* 1-2/2004, s. 22-29, Niedźwiecka-Filipiak I., Borcza Z., 1997, *Zastosowanie niekonwencjonalnych źródeł energii we wsiach dolnośląskich*, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie*, s. 153-160.

⁷ Niedźwiecka-Filipiak I., Borcza Z., 1999, *Rola obiektów infrastruktury technicznej w kształtowaniu krajobrazu wiejskiego*, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie*, Nr 350, Zeszyt 65, *Infrastruktura wsi – postęp i potrzeby*, Kraków, s. 75-80.

⁸ Borcza Z., 1999, *Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich*, Wyd. Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.

Nawsie we wsi Bierzów w województwie opolskim

A square in Bierzów village in Opole voievodship

Podsumowanie

Summary

Nowe obiekty o dużej kubaturze lokalizowane na terenie współczesnej wsi uwzględniają najczęściej jedynie potrzeby funkcjonalne użytkowników. Zamknięcia osi widokowych, dominanty, bramy, czy akcenty to pojęcia, które niestety omijane są przy projektowaniu, szczególnie obszarów wiejskich. Obserwuje się tu żywiołowe działania, które odpowiadają jedynie potrzebom chwili. W ten sposób powstają na wjazdach do wsi hurtownie o dużych kubaturach, czasem dodatkowo o jaskrawej kolorystyce, jak przykładowo rząd niebieskich, prostopadłościennych pawilonów przy wjeździe do wsi Psary. Wysoka zieleń jako kłopotliwa wymieniana jest na wygodne, niskie

„iglaki”. Właściwie trudno jest znaleźć współcześnie budowane obiekty na terenach wsi spełniające oczekiwania pokładane w dominantach

Zdjęcia wykonała I. Niedźwiecka-Filipiak.

Photographs by I. Niedźwiecka-Filipiak.

Irena Niedźwiecka-Filipiak
Zuzanna Borcza

Institut Architektury Krajobrazu
Akademia Rolnicza we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Agricultural University of Wrocław

Przypisy

¹ Jest to jeden z aspektów, który wydaje się być dosyć istotnym zarówno przy projektowaniu miast jak i wsi. Szeroko problematykę tę opisuje Pawłowska K. w *Idea swojskości miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków, gdzie autorka m.in. określa zależność pomiędzy swojskością i odrębnością terytorialną. Przedstawiony tam hierarchiczny model społeczno-przestrzenny

Pozbawione zieleni wysokiej wnętrze wsi Solec w województwie opolskim

Solec village interior, lacking greenery, in Opole voivodeship

Kłębowisko słupów na placu we wsi Siedlec, w województwie dolnośląskim

A whirl of piles in the square in Siedlece village, Lower Silesia voivodeship

Zabytkowy kościół we wsi Strzeszów koło Wrocławian traci swoją rangę w krajobrazie z powodu braku ekspozycji i nieodpowiednio zaprojektowanego otoczenia

Antique church in Strzeszów village near Wrocławiany loses its importance in the landscape because of lack of exposition and wrongly designed surroundings